

‘सिडनीकी सानुमाया’ कथामा डायस्पोरा

टंकप्रसाद पन्थ (विद्यावारिधि)

नेपाली विभाग, त्रिभुवन बहुमुखी क्याम्पस, पाल्पा

Article History : Submitted 21, Nov. 2023.; Reviewed: 18, Jan. 2024; Revised : 10, Feb. 2024

Corresponding Author : Tanka Prasad Pantha

E-mail : tankapanth12@gmail.com

DOI : <https://doi.org/10.3126/bpjms.v2i01.65919>

सारसङ्क्षेप

नेपाली समाजमा बढ्दो रूपमा रहेको विदेश पलायनले मानिसको सोच र व्यवहारमा ज्यादै प्रभाव पारेको पाइन्छ । नेपाली नागरिकहरूले विदेशमा भोगेका यथार्थ समस्यालाई प्रकाश पार्न डायस्पोराको सैद्धान्तिक मान्यतालाई उपयोग गरी विश्लेषण गरिएको छ । यसका लागि लेखक भागवत खनालको बाबा मेरो पीआर आयो कथाभित्रको ‘सिडनीकी सानुमाया’ कथालाई छनोट गरिएको छ । प्रस्तुत लेखमा आवश्यक सामग्री प्रथम र द्वितीयक स्रोतबाट लिइएको छ । प्राथमिक तथा द्वितीयक सामग्रीको उपयोग गरी डायस्पोरिक अवधारणालाई प्रकाश पारी विश्लेष्य कथामा प्रस्तुत डायस्पोरालाई खोजी गर्ने काम यस लेखमा गरिएको छ । खनालको उक्त कथामा विदेशमा बस्ने नेपालीले भोगेका वास्तविक समस्यालाई प्रकाश पारिएको छ । वर्तमान नेपाली समाजको जल्दोबल्दो समस्यालाई कथामा उठान गरिएको पाइन्छ । उक्त कथालाई डायस्पोरिक चेतनाका आधारबाट विश्लेषण गर्ने काम यस लेखमा गरिएको छ । कृतिको अर्थापनका लागि सघन पाठविश्लेषण विधिअनुसार गुणात्मक प्रकृतिको अध्ययन विश्लेषण गरी स्थापित सिद्धान्तका आधारमा परिणाम निकालिएकाले यो अध्ययन गुणात्मक प्रकृतिको रहेको छ । ‘सिडनीकी सानुमाया’ कथामा डायस्पोरिक प्रवृत्ति के कसरी प्रयोग भएको छ ? भन्ने मुख्य समस्यामूलक प्रश्नमा केन्द्रित रही डायस्पोराको सैद्धान्तिक पर्याधारका सापेक्षमा विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेष्य कथाको विषयवस्तु र पात्रले भोगेको पराईदेशको यथार्थ अवस्था र सामाजिक सांस्कृतिक रूपमा देखेको भिन्नता भोग्नुपरेको सङ्घर्षका साथमा डायस्पोरा सशक्त रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : आप्रवासी, डायस्पोरा, पराईदेश, पुर्ख्यौली भूमि, सङ्क्रमणशील ।

विषयपरिचय

भागवत खनालको जन्म हालको रिब्दीकोट गाउँपालिका वडा नं. ३ खस्यौली पाल्पामा भएको हो । सुरुमा शिक्षण सेवा गरेका खनाल पछि सरकारी सेवामा प्रवेश गरी हाल सहसचिवबाट अवकाश लिएका छन् । विद्यार्थी कालमै साहित्यप्रति रुचि भएका खनालले २०४० सालमा मातृभूमि साप्ताहिकमा ‘गरिबको जिन्दगी’ शीर्षकको कथा प्रकाशन गरी साहित्यमा प्रवेश गरेको देखिन्छ । कार्यक्रमहरूमा यदाकदा कविता पनि लेख्ने गरेका खनालका साधनाको मुख्य क्षेत्र कथा र निबन्ध रहेको पाइन्छ । विभिन्न छापा तथा अनलाइन पत्रिकाहरूमा कथा र निबन्ध प्रकाशित खनालको बाबा मेरो पीआर आयो (२०८०) यिनको पहिलो प्रकाशित कृति हो । सामाजिक सञ्जालका भित्ताहरूमा समसायिक समस्यामा केन्द्रित भई लेखिएका लेखरचनाहरूबाट पनि खनालको लेखकीय व्यक्तित्वलाई पहिचान गर्न सकिन्छ पछिल्लो समयमा यिनी सक्रिय रूपले साहित्यमा लागेको पाइन्छ । इतिहास र संस्कृतिका विषयमा विशेष रुचि राख्ने खनालका लेखहरूमा बिम्ब, प्रतीक र मिथकको स्वाभाविक प्रयोग भएको पाइन्छ । इतिहासको निरस विषयलाई कल्पनाको लेपन लगाई सरस र कलात्मक तुल्याउनु यिनको विशेषता नै हो । पाल्पाको इतिहासमा लुकेर रहेका कुरालाई आख्यानान्तात्मक ढाँचामा ढाली प्रस्तुत गर्ने काम पनि

Copyright 2024© the Author(s)

Bharatpur Pragma : Journal of Multidisciplinary Studies, Vol. 02, April 2024 [pp. 151-162]

यिनले गरेको पाइन्छ। पौराणिक आख्यानभित्रका विविध प्रसङ्गलाई समसामयिक पृष्ठभूमिमा ढालेर प्रस्तुत गर्ने कला पनि विशिष्ट खालको देख्न सकिन्छ। नेपाली जीवनको यथार्थ अवस्थालाई आख्यानमात्रक ढाँचामा प्रस्तुत गर्ने हुनाले प्रस्तुतिमा रोचकता र कलात्मकता पाइन्छ। समाजका समस्यालाई नै रचनागर्भ बनाई लेखिएका यिनका कथाहरू पठनीय रहेका छन्। नेपाली समाजको समकालीन अवस्थाको भ्रलक यिनको लेखनमा पाइन्छ। इतिहासका गर्भमा लुकेर रहेका वास्तविकतालाई कथावस्तु, पात्र अनि परिवेश सापेक्ष तुल्याएर उत्खनन गर्ने कुरामा पनि खनालको लेखन केन्द्रित रहेको पाइन्छ। पाल्पा तथा गुल्मीको सेरोफेरोका पात्र, तिनका संवाद र सजीव भाषाशैलीको प्रयोग भएकाले यिनको लेखनमा आञ्चलिकताको छाप पाउन सकिन्छ। बाबा मेरो पीआर आयो कथासङ्ग्रहमा चौबिसवटा कथाहरू रहेका छन्। यी कथाहरूले विविध विषय र प्रवृत्तिलाई समातेको पाइन्छ।

बाबा मेरो पीआर आयो कथासङ्ग्रहभित्रको ‘सिडनीकी सानुमाया’ कथामा विदेशी भूमिमा नेपाली पात्रको उपस्थिति गराइएको छ। यस आधारमा कथाको प्रमुख पक्ष डायस्पोरा रहेको देखिन्छ। विश्लेष्य कथा ‘सिडनीकी सानुमाया’ मा डायस्पोराको प्रयोग के कस्तो रूपमा भएको छ? भन्ने प्रमुख प्राज्ञिक समस्यामा लेख केन्द्रित गरिएको छ। विदेशी भूमिमा बस्ने नेपालीहरूले के कस्ता समस्या भोगेका छन्? सामाजिक सांस्कृतिक दृष्टिले केकस्तो भिन्नतालाई देखाइएको छ? भन्ने प्राज्ञिक समस्याको समाधानमा प्रस्तुत लेख केन्द्रित रहेको छ। उक्त कथामा सानुमाया र उसको लोमनेले भोगेका समस्यालाई डायस्पोराका पृष्ठभूमिमा विश्लेषण गर्नु लेखको उद्देश्य हो। बाबा मेरो पीआर आयो सङ्ग्रहभित्रको ‘सिडनीकी सानुमाया’ भित्र सीमित रही उक्त कथालाई अन्य सैद्धान्तिक आधारबाट नभई डायस्पोराका केन्द्रबाट मात्र विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत लेखको सीमाङ्कन रहेको छ। खनालको उक्त कृतिमाथि केन्द्रित रही अध्ययन विश्लेषण नगरिएकाले शोधको रिक्ततालाई पूर्णता दिने कार्यमा यो अध्ययन सार्थक हुने विश्वास लिइएको छ। विश्लेष्य कथामा निहित डायस्पोरालाई प्रकाश पारी निष्कर्ष निकाल्ने काम गरिएको छ।

अध्ययन विधि र सैद्धान्तिक पर्याधार

प्रस्तुत लेख तयार गर्ने क्रममा आवश्यक सामग्री प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट लिइएको छ। प्राथमिक स्रोतान्तर्गतको सामग्रीका रूपमा भागवत खनालको बाबा मेरो पीआर आयो कथासङ्ग्रहभित्रको ‘सिडनीकी सानुमाया’ कथालाई लिइएको छ। यसैगरी द्वितीयक स्रोतका सामग्रीका रूपमा डायस्पोराका सम्बन्धमा गरिएका अध्ययनलाई लिइएको छ। यी दुवै प्रकृतिका सामग्रीको सङ्कलन पुस्तकालयीय कार्यबाट गरिएको छ। प्राथमिक सामग्रीको खोज, अन्वेषण तथा विश्लेषणमा आगमनात्मक तथा निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ। यस लेखमा सङ्कलित सामग्रीको अध्ययनका लागि डायस्पोरामा सम्बन्धी अवधारणालाई सैद्धान्तिक आधारका रूपमा अनुसरण गरिएको छ। कृतिपठनलाई आधार बनाई निगमनात्मक विधिद्वारा सामग्रीको अध्ययन विश्लेषण गरी अर्थापन गरिएको छ।

वर्तमान साहित्य समालोचनामा डायस्पोरा चेतना सशक्त रूपमा आएको पाइन्छ। एक ठाउँबाट सरेर टाढा गई यताउता छरिएर बस्नुलाई डायस्पोरा भनिन्छ (गौतम, २०८०, पृ. २८०)। मानिस आफ्नो जन्मस्थान छाडेर अन्यत्र जाँदा उसले मातृदेशको पहिचान गुमाउन पुग्छ। आज मानिस विश्वका हरेक कुनामा फैलिएको छ। यसले गर्दा डायस्पोराको मर्म र क्षेत्र पनि विस्तारित भएको पाइन्छ। पहिले देश र क्षेत्रका राजनीतिक र सांस्कृतिक सीमाभित्र नै मानिसको राष्ट्रिय परिचयको निर्माण हुने गर्दथ्यो। तर अहिले थुप्रै मानिस आफू जन्मिएको राष्ट्रबाट अरू राष्ट्रतिर सदैँ जाने गति भन्नु बढ्दै गएको छ (उप्रेती, २०६८, पृ. २१०)। फरक भूगोल, संस्कृति र पहिचानका कारण डायस्पोरा जन्मिएको हो। विज्ञान र प्रविधिले गर्दा आजको मानिस यत्रतत्र फैलिने अवस्था बढ्दो मात्रा देखिएको छ। मूलतः दोस्रो विश्वयुद्धको समयमा ज्यान जोगाउने उद्देश्यले देश छाडेर हिँडेका मानिसहरू अर्को देशमा गएपछि अस्त्वि खोज्न थालेसँगै डायस्पोराको प्रभाव बढ्न थालेको

पाइन्छ। युद्धको मारबाट विभिन्न स्थानतिर पलायित बनेका पीडित योद्धा र पलायित व्यक्तिका उपस्थितिमा पनि डायस्पोराको जन्म भएको देखिन्छ (सुवेदी, २०६८, पृ. ७७)। डायस्पोरा जन्माउने प्रमुख कारण शान्ति र सुरक्षा हो भन्ने कुरा यहाँ जोडिएर आएको पाइन्छ।

डायस्पोरा शब्द ईसापूर्व छैठौँ शताब्दीदेखि प्रचलनमा आएको पाइन्छ। यसको तात्कालिक अर्थलाई हेर्दा अहिले प्रचलित अर्थभन्दा ज्यादै पृथक् देखिन्छ। प्रारम्भमा यसको अर्थ निर्वासन वा देशबाट निकालिएको भन्ने रहेको पाइन्छ। तर बीसौँ शताब्दीमा आएर यसले व्यापकतालाई समेटेको हो। यतिखेर डायस्पोरा शब्दले बलपूर्वक निकालेको नभई जुनसुकै कारणबाट स्वयं अन्य मुलुकमा जानु वा आफै संसारभर फैलिनु वा कुनै पनि कारणबाट आफ्नो जन्मभूमि वा पुर्ख्यौली थलो छाडेर अन्यत्र गई बस्ने भन्ने अर्थ दिन्छ (लुइटेल्, २०७९, पृ. १०)। लामो समयपछि आएर मानिसको स्वाभाविक फैलावटलाई डायस्पोराले प्रतिबिम्बित गरेको पाइन्छ। मानिस आफ्नो थातथलो छाडेर हिँडेपछि डायस्पोरा कहलिन्छ। डायस्पोरा निर्माण गर्ने तत्त्वको आम रूप नै आप्रवासन हो तर त्यो बलात्, स्वच्छाले र अन्य कारणले पनि भएको छ (भट्टराई, २०७२, पृ. २७)। डायस्पोराको इतिहासलाई हेर्दा पहिले सङ्कुचित र बहिष्कृत खालको अर्थ दिने गरेको र समयक्रममा व्यापक पृष्ठभूमिमा प्रयोग भएको पाइन्छ। अहिले डायस्पोराले विशिष्टीकृत शब्दको रूप लिएको छ। आज यसले जुनसुकै जाति भए पनि एक मातृदेशका व्यक्तिहरू अन्यदेशमा छरिएर बस्नु भन्ने अर्थ दिन्छ (पौड्याल, २०७०, पृ. १०९)। कुनै पनि जातिको फैलावटलाई यसले सङ्केत गरेको पाइन्छ। फैलावटको तात्पर्य एउटा भूगोल, समाज, भाषासंस्कृति भएको मुलुकबाट अर्को भिन्न भूगोल, समाज, भाषासंस्कृति भएका मुलुकमा गएर समायोजन हुनु चुनौतीपूर्ण काम पनि हो। वैदिक कालदेखि प्रचलनमा रहेको चरैवेति.. शब्दले पनि मानिसको फैलावट र विचरणलाई सङ्केत गरेको देखिन्छ। परदेशमा रहँदा आफ्नो परिचयलाई प्रदर्शन गरी बस्ने मानिस डायस्पोराको परिभाषामा पर्दछ।

आजको समाजको विकार र मानिसका आवश्यकतालाई हेर्दा मानिस विश्वका कुनाकुनामा फैलिन पुगेको छ। मानिस रह र लहडले मात्र पराईभूमिमा जाँदैन। आफ्नो थातथलो नै छाडेर गएको मानिस आफ्नो पूर्व अतीत वा बाल्यकाल सम्भरेर पछुतो मान्न पुग्छ। मानिस विविध कारणले गर्दा आफ्नो मातृभूमिलाई छाडेर टाढा बस्न जान्छ। यसरी टाढा रहँदा मातृभूमिको सम्भ्रना र प्रेमले भुत्क नै हुन्छ। विदेशी भूमिमा रहँदा मातृभूमिप्रतिको प्रेम र टाढिएर बस्नुपर्दाको नैराश्य भाव बोली व्यवहार र लेखनमा प्रकट भएको हुन्छ। विदेशमा रहँदाबस्दा गैरनागरिकजस्तो हुनुपर्दा आत्मपहिचानको खोजी गर्ने सन्दर्भमा आफू आफैभित्र शरणार्थी बन्नुपरेको तितो सत्यको वर्णन गर्दा आफ्नो धर्ती र माटोप्रतिको आस्था प्रकट हुनपुग्छ (कक्षपती, २०७८, पृ. ९७)। मानिस आफ्नोपन र परिवेशको यादमा भावुक बन्छ। यस्तो स्थितिमा काया विदेशमा हंसभने स्वदेशमा रहेको यथार्थ देख्न सकिन्छ। पराईदेशको बसोबास अनि त्यहाँको विभेदजन्य व्यवहारका कारण पीडाबोध गरी पुर्ख्यौली भूमिलाई सम्भ्रई आफूलाई एकलो अनुभव गर्छन्। डायस्पोराहरू भौतिक र राजनीतिक रूपमा पराईदेशका नागरिक भए पनि सांस्कृतिक रूपमा गृहदेश वा पुर्ख्यौली भूमिसँग जोडिएका हुन्छन् र त्यसैका माध्यमबाट पहिचानका आधारहरूको संरक्षण गर्छन् (लुइटेल्, २०७९, पृ. २५)। यसका साथै पराईदेशको बसाइ र पुस्तान्तरणका प्रभावले पनि तिनीहरूलाई खिन्न र उदासीन बनाउँछ। जीवनमा कुनै ठुलो कुरा गुमाएको अनुभूति तिनीहरूलाई हुन्छ। त्यसै अनुभूतिलाई सिर्जनाका माध्यमबाट अभिव्यक्ति दिने काम भएको पाइन्छ। आफ्नो घरदेशका अनुभूतिलाई लामो समयसम्म स्मृतिमा राखेर एकलोपन भेल्लु पनि डायस्पोराको प्रवृत्ति हो।

विदेशी भूमिमा आफ्नो स्वत्व र पहिचान कायम गर्न डायस्पोराहरू क्रियाशील हुन्छन्। आफू र आफ्नो अवस्थाको बोधसँगै पहिचानको खोजी गर्ने कार्यसँगै डायस्पोरा लेखन अगाडि बढ्दछ। डायस्पोरा वा आप्रवासीका भाषिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, राजनीतिक, साहित्यिक कानुनी आदि यावत स्थिति र जीवन पद्धतिसमेत सङ्क्रमणको अवस्थामा रहेको हुन्छ। उनीहरूले आफ्नो संस्कार र जीवनशैलीलाई पूरै त्याग्न पनि सकेका हुँदैनन्, अर्कोदेशको संस्कार अनि जीवनशैलीलाई

पूरे ग्रहण गर्न सकेका पनि हुँदैनन् (गौतम, २०६७, पृ. ३९१)। यसले उनीहरूलाई क्रियाशील र सिर्जनशील बनाइरहेको हुन्छ। आफ्नो पहिचान खुल्ने क्रियाकलाप गरेर सन्तुष्टि लिनतर्फ धिनीहरू उद्यत देखिन्छन्। डायस्पोरा भोगेका समुदायले मनमा रहेको अतीतको वा घरदेशको सम्झनालाई मनमा सजाएर राखेका हुन्छन्। आफ्नो पहिचान भल्काउनका लागि उनीहरूले अनेक उपाय गरेका हुन्छन्। मानिस एकै ठाउँमा जमेर बसिरहन पनि सक्दैन, त्यसैगरी नयाँ ठाउँमा गएर सन्तुष्ट पनि हुँदैन। स्वदेशमा काम नपाउनाले समृद्ध देशप्रति आकर्षित भई विदेश पलायन हुनु स्वाभाविकजस्तै बनेको छ। आकर्षण वा बाध्यताले विदेशी भूमिमा बसेका आप्रवासीहरूका आफ्नै कथाव्यथाहरू छन्। तिनीहरू आशङ्का र द्विविधाको अवस्थामा बाँचेका हुन्छन्। विदेशी भूमिमा बस्दा आफ्नो गृहभूमिका विविध कुराको सम्झना आउने, सपना देख्नेजस्ता कारणबाट के गरौं कसो गरौं वा यसो गरौं कि उसो गरौं भन्ने भइरहन्छ (सुवेदी र गौतम, २०७९, पृ. १४०)। तेस्रो नागरिक हुनुको पीडाबोधको परिणामस्वरूप डायस्पोरा साहित्यको सिर्जना हुन्छ। आफ्नो अचेतनको चाहनालाई मूर्त रूप दिनका लागि डायस्पोराहरू सिर्जनात्मक कार्यमा लाग्दछन्। डायस्पोराले आस्तित्वक चेतना, विरानोपन र अपरिचयीकृत मानवीय अस्तित्वको खोजीका साथै स्वदेशीपनप्रतिको अनुरागलाई समेटेको पाइन्छ (गौतम, २०६६, पृ. ५४)। स्वदेशबाट टाढा रहनुपर्दा उनीहरूमा विरानोपनको अनुभूति हुन्छ। अभिव्यक्तिका माध्यमबाट त्यसलाई मुखरित गर्ने प्रयास गरेको पाइन्छ। विदेशीभूमिमा बसेका नेपालीहरूका भोगाइ र विवशतालाई डायस्पोराको सिद्धान्तद्वारा प्रकाश पार्न सकिन्छ। आफ्नोभन्दा फर संस्कृतिसँगको अन्तरक्रियाले डायस्पोरालाई सन्देहको स्थिति सिर्जना हुन्छ। नयाँ संस्कृतिसँगको समायोजन तथा मातृदेशको रुझानले उनीहरू सङ्कटको अवस्थामा रहेका हुन्छन्। उनीहरूमा एकातिर मातृदेशको संस्कृति, जाति, भाषा, नातागोता आदिको सम्झना र त्यसलाई प्राप्त गर्ने चाहना हुन्छ भने अर्कातिर इच्छित वा आतिथ्य भूमिको भौतिक सुख र भविष्यमा आइपर्न सक्ने सङ्कटको शङ्काले त्रसित बनाएको हुन्छ (पौड्याल, २०७०, पृ. १११)।

आजको विश्वको अवस्थालाई हेर्दा मानिस भूगोल र सीमाविहीन बन्दै गएको स्थिति देखिएको छ। विश्वानागरिकको अवधारणासमेत चर्चामा आएको देख्न सकिन्छ। विश्वव्यापी र अन्तर्राष्ट्रिय मानवको उपस्थितिका कारण आज विश्वका गाउँ, सहर, नगर, महानगरहरू पनि समिश्रित रूपमा बदलिँदै गएका छन्। अनेक सांस्कृतिक, राजनीतिक र आर्थिक मूल्य समिश्रित नगर बनेको आजको विश्व विश्वनगरीकरणमा बदलिँदै गएको अवस्था छ (नायर, सन् २००८, पृ. २१३)। डायस्पोरालाई बुझ्न भूगोलको सीमा तथा राजनीतिक दृष्टिले पर्खाल निर्माण गरेको हुन्छ। भौगोलिक सिमानाका साथमा भाषिक सांस्कृतिक कुराको पनि भूमिका रहेको पाइन्छ। जसले कस्तो अवस्थामा डायस्पोरा हुन्छ भन्ने कुराको निर्धारण गर्दछ। हाम्रा सन्दर्भमा राजनीतिक दृष्टिले मेचीकालीभित्रीका नेपाली अथवा भारतीय र भुटानी नेपाली जो आफ्नो मूल भूमिभन्दा बाहिर आप्रवासीको हैसियतमा छन्, ती डायस्पोरा हुन् र तिनको साहित्यले छुट्टै परिचय र स्थान बनाइरहेको छ (पौडेल र सुवेदी, २०७७, पृ. २२९)। नेपाली साहित्यमा डायस्पोराको प्रयोगको पृष्ठभूमिलाई हेर्दा आख्यान तथा यात्रा संस्मरणमा देख्न सकिन्छ। नेपाली डायस्पोराले पछिल्लो समयमा निकै प्रभाव छाडेको देख्न सकिन्छ। आजको डायस्पोराका मूलभूत मौलिकतापूर्ण चिन्तनको पक्ष प्रतिष्ठित हुनुमा एकातिर यायावरीय वृत्तिको प्रबल भूमिका छ भने अर्कातिर विभिन्न आप्रवासनका कारणहरूको प्रभाव पनि त्यत्तिकै जिम्मेवार छ (सुवेदी, २०६८, पृ. ७८)। वर्तमान नेपालको अवस्थालाई हेर्दा युवाहरूको बढ्दो पलायनले डायस्पोरा साहित्यलाई मलजल गरेको कुरा स्पष्ट हुन्छ।

डायस्पोराका कोणबाट ‘सिडनीकी सानुमाया’ कथाको विश्लेषण

लामो इतिहास भए पनि उत्तरआधुनिक कालखण्डमा विकास भएको डायस्पोरा वर्तमान नेपाली साहित्य समालोचनाका क्षेत्रमा देखापरेको प्रभावकारी मान्यता हो। अहिले नेपालीहरू विश्वका विभिन्न देशमा फैलिन पुगेका छन्। हिजोका दिनमा रूढ अर्थ बोकेको र सङ्कुचित दायरामा खुम्चिएको डायस्पोरा शब्दले अहिले व्यापकता पाएको छ। अहिले डायस्पोरालाई

सकारात्मक आँखाबाट हेरिएको पाइन्छ । विश्वका विभिन्न मुलुकमा फैलिएर बस्ने क्रममा व्यक्तिले आफ्नो जन्मथलो तथा सांस्कृतिक चालचलनलाई भेट्न त्याग्न सक्दैन । आफ्नो मातृभूमिमा भोगेका अनुभूति र संस्कारलाई व्यक्तिले सम्भना वा संस्कारमा आफूसँगै लिएर गएको हुन्छ । सुरुमा गन्तव्य देशको चालचलन र जीवनशैली फरक हुँदा आफूलाई एक्लो महसुस गर्दछ । पूर्व जीवनलाई सम्भेर कल्पनामा हराउन थाल्छ । यस प्रकृतिको अभिव्यक्ति भएका कृतिलाई डायस्पोराको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिबाट अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । प्रस्तुत लेखमा भागवत खनालको *बाबा मेरो पीआर आयो* कथासङ्ग्रहभित्रको ‘सिडनीकी सानुमाया’ कथालाई डायस्पोराका पृष्ठभूमिमा अध्ययन गरिएको छ ।

भागवत खनाल नेपाली कथाको समकालीन समयमा प्रखर रूपमा देखा परेका छन् । उनको *बाबा मेरो पीआर आयो* कथासङ्ग्रहमा विविध विषय र समस्यामा आधारित कथाहरू रहेका छन् । ‘सिडनीकी सानुमाया’ उक्त कथासङ्ग्रहभित्रको एउटा कथा हो । नेपालबाट विदेशी भूमिमा गएर सङ्घर्षपूर्ण जीवन बिताइरहेका मानिसहरूको प्रतिनिधि पात्रका रूपमा सानुमायालाई प्रस्तुत गरिएको छ । प्रारम्भिक दिनहरूमा धेरै दुःखकष्ट सहेर पछि आफ्नै पसल खोलेर बसेका सानुमाया र उसको पति अच्छहाडको यथार्थ अवस्थालाई कथामा वर्णन गरिएको पाइन्छ । सानुमाया र उसको पतिले भोगेका सुरुका दिनका सङ्घर्ष र प्रतिकूलतालाई कथामा साङ्केतिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाको प्रस्तुतिका सिलसिलामा पश्चिमाहरूको जीवनशैली अनि पारिवारिक ढाँचा र मान्यतालाई पूर्वीय समाज सापेक्षित रूपमा तुलना गरिएको पाइन्छ । यसबाट नेपाली समाज र पश्चिमी समाजमा भएको फरक अवस्थाको फलक पनि कथामा प्रस्तुत भएको छ । नेपालीहरूको मानसिकता, पारिवारिक ढाँचा तथा जीवनशैलीका तुलनामा उनीहरूको जीवनशैली फरक रहेको र त्यसले डायस्पोरालाई प्रभाव पारेको मर्म पनि कथामा अभिव्यक्त भएको पाइन्छ । आम नेपालीले विदेशमा रहँदा भोग्ने वास्तविकतालाई यथार्थ रूपमा प्रकाश पार्ने काम गरिएको छ । सानुमायाको पृष्ठभूमि उठानका क्रममा नेपालमा सशस्त्र सङ्घर्षका बेला बाँडिएका आशवासन अनि राष्ट्रको गरिबीका कारण विदेशिनुपर्ने नेपालीहरूको बाध्यात्मक अवस्थालाई पनि कथामा सङ्केत गरिएको छ । आफ्नो घरदेश छाडी परदेशमा गई भोग्नुपरेको विभेदपूर्ण जीवनको भाँकी कथामा पाइन्छ । विदेशमा बस्ने तेस्रो नागरिकका पीडालाई कथामा व्यापक रूपमा प्रस्तुत गरिएकाले प्रस्तुत कथालाई डायस्पोराका कोणबाट अध्ययन गर्न सकिने प्रशस्त आधारहरू रहेका छन् । डायस्पोराका सन्दर्भबाट कथाको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्न यस लेखको उद्देश्य रहेको छ । खासगरी अस्ट्रेलियामा नेपाली डायस्पोराले भोगेको यथार्थ चित्र कथामा प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ । डायस्पोराले भोगेका यथार्थलाई निम्न आधारमा विश्लेषण गरिएको छ :

दुई संस्कृतिका बिचको सङ्क्रमण

डायस्पोराले सर्वप्रथम अनुभूति गर्ने समस्याको विषय भनेकै दुई संस्कृतिका बिचको सङ्क्रमणशील अवस्था हो । आफ्नो देश र परादेशको सांस्कृतिक भिन्नताले आप्रवासीहरूलाई नौलो अनुभूति हुन्छ । डायस्पोराहरू आफ्नो गृहदेश छाडेर गएपछि दुई संस्कृतिको सङ्क्रमणमा जीवन बिताउन थाल्छन् । परदेशको सामाजिक, सांस्कृतिक परिवेशमा घुलमिल हुँदै गर्दा मातृभूमिको संस्कृतिको महत्त्वलाई बुझ्न थाल्छन् । आफ्नो जन्मभूमि छाडेर विदेशी भूमिमा गएपछि व्यक्तिले फरक मूल्यमान्यता र संस्कृतिको अनुभव गर्छ भन्ने कुरालाई यस कथाले प्रस्तुत गरेको देखिन्छ । आफ्नो संस्कृतिभन्दा फरक चालचलन, खानपान र मान्यताले समस्या सिर्जना गर्दछ । यस अवस्थामा आफ्नो जन्मभूमि, संस्कार र मूल्यमान्यतालाई गुमाउनुपरेको अनुभूति डायस्पोराले गर्दछ । यस कथाकी प्रमुख पात्र सानुमायाले अस्ट्रेलियाली समाजको संस्कृति र विश्वास नेपालको भन्दा पृथक् रहेको कुरा व्यक्त गरेकी छ । कथामा पश्चिमाहरूको जीवनशैली अनि चालचलनलाई पूर्वीय मान्यता वा नेपाली पृष्ठभूमिबाट हेरिएको पाइन्छ । नेपाली वृद्धवृद्धाहरूमा रहेको सन्ततिप्रतिको परनिर्भरता र सन्तानले बाबुआमाप्रति देखाउने सद्भाव अनि त्यहाँको अवस्थामा फरक रहेको कुरा कथामा देखाइएको छ । एकअर्काप्रति कुनै अपेक्षा र गुनासो

नगर्ने पश्चिमाहरूको मनोवृत्ति अनि सन्तानको आसमा नबस्ने उनीहरूको प्रवृत्ति रहेको कुरा कथामा उल्लेख गरिएको छ । उनीहरूको वास्तविकतालाई नेपाली डायस्पोराको आँखाबाट यसरी हेरिएको छ :

कफीशपको अगाडिको ठुलो टेबलको चारैतिर बसेर कफी खाइरहेका वृद्धवृद्धाहरूलाई हेरिउँ । साङ्केतिक भाषामा आफ्नो रसिक जवानीका अनुभव बाँडिरहेका व्यथित व्यक्तित्वहरू । मैले मनमनै सोचें हामी नेपालीहरूमा वृद्धावस्थालाई रमणीय बनाउन जान्ने कलाको विकास कहिले हुने होला ? (खनाल, २०८०, पृ. १७८)

कसैप्रति गुनासो नगर्ने पश्चिमाहरूका पृष्ठभूमिबाट नेपाली वृद्धवृद्धाहरूको अवस्था र स्वभावलाई सङ्केत गरिएको पाइन्छ । नेपनली समाजको अवस्थसँग पश्चिमी समाजको अवस्थालाई तुलना गर्ने काम कथामा भएको छ । नेपाली संस्कृति र मान्यतामा वृद्धवृद्धाहरू रूँदा वा चिल्याउँदा के भयो ? कसो भयो ? भनी सोध्ने वा उद्धार गर्ने प्रचलन नै रहेको छ । कसैले आफ्ना आमाबाबुलाई बेवास्ता गरेमा सामाजिक रूपमै टिप्पणी गर्ने परम्परा हामीकहाँ कायम छ तर पश्चिमाहरूका वैयक्तिक सवालमा कसैले पनि चासो नराख्ने संस्कृतिको उल्लेख कथामा यसरी गरिएको छ :

सार्वजनिक ठाउँमा धरधरी रोइरहेका छन् वृद्धहरू । तर त्यहाँ आउनेजानेहरू र सँगैको टेबलमा कफी खानेहरू मात्र होइन कफी साहुसमेत देखेको नदेख्यै गरिरहेका । व्यस्तताबिच सानुमाया पनि त्यो दृश्य हेरिहेकी थिइन् । परन्तु उनी पनि नदेखेजस्तो गरिरहिन् । त्यो दृश्य देखेर मलाई नेपालको सम्झना आयो । नेपालमा भएको भए यसरी उमेर पाकेका सात आठ जना नरनारीहरू समवेत रोइरहेको हेर्न सयौं जम्मा हुने थिए । उस्तै परे पुलिस पनि आउन सक्थ्यो । एउटा ठुलो रमिता हुनेथियो (पृ. १८१)

अर्काको समस्या र पीडाप्रति चासो र निगरानी नराख्ने पश्चिमाहरूको स्वभावलाई नेपाली समाजसँग तुलना गरी हेरिएको पाइन्छ । नेपाली समाज आज पनि एकलभन्दा सामूहिकतामा विश्वास गर्छ । एउटालाई दुःख पीडा परेमा अर्को सहभागी भई सान्त्वना प्रकट गर्छ तर पश्चिमी समाजमा अठार वर्ष पुगेपछि सन्तान लाखापाखा लाग्छन् । एकलोपनको अनुभूतिले पीडा पोखेर हलुका हुने चाहना ती वृद्धवृद्धाको रहेको भए पनि उनीहरू एकल जीवन बिताउन बाध्य हुन्छन् । आइपरेका समस्या एकलै सामना गर्छन् । अठारवर्ष पुगेपछि पनि सन्तान घरमा बस्यो भने - ‘बाबाको घरमा बस्छु’ भन्ने जवाफ पाइन्छ । नेपाली समाजमा पनि स्वतन्त्रता छाएको र पारिवारिक रूपमा स्वतन्त्र हुन चाहने प्रवृत्ति बढ्दै गएको छ । यद्यपि त्यहाँको वास्तविकतालाई देखेकी सानुमायाले नेपालीहरूको पारिवारिक संरचना र मान्यतालाई यसरी सम्झना गरेकी छ :

यहाँ छोराछोरी मात्र होइन बाबुआमा पनि स्वतन्त्र हुन चाहन्छन् । नेपालमा चार पाँचजना छोराबुहारी नातिनातिना एकै घरमा बस्छन् भन्दा यिनीहरू आश्चर्यचकित हुन्छन् । हुन त अचेल नेपालमा पनि विवाह भएको छोरो स्वतन्त्र हुन चाहन्छ । तर बाबुआमा त्यो चाहँदैनन् । नेपाली बाबुआमालाई सन्तानको बन्धन मनपर्छ । (पृ. १८२)

नेपाली डायस्पोराले भोगेको दुई संस्कृतिको भिन्नतालाई कथामा स्पष्ट पारिएको छ । नेपाली समाज र परिवार खास सीमाभित्र बाँधिएको छ तर पश्चिमाहरू भने छोराछोरी मात्र नभई बाबुआमा पनि स्वतन्त्र भई बस्न चाहने प्रवृत्तिलाई माथिको कथाशमा व्यक्त गरिएको छ । पश्चिमाहरू वृद्धावस्थामा प्रायः एकलो जीवन बिताउन बाध्य भएको कुरालाई कथामा उल्लेख गरिएको छ । आफैभित्र पीडा बोकेर हिँड्न बाध्य वृद्धवृद्धाहरू एकलै रोएर मनलाई सान्त्वना दिन्छन् । देख्दा स्वतन्त्र देखिए पनि उनीहरूका आफ्नै पीडा रहेका छन् । नेपाली समाजका तुलनामा उनीहरूको सामाजिक, सांस्कृतिक मान्यता फरक रहेको कुरा त्यहाँका वृद्धवृद्धाले भोगेको यथार्थ कथाव्यथालाई सानुमायाले म पात्रसामु यसरी व्यक्त गरेकी छ :

उसिनेको चिकेन र काउलीसँग बियर खाएर त्यही सुरमा घडी दुई घडी नशालु निद सुत्छन् । एकलो जीवन दिन काट्न त सजिलो छ तर रात भने कहर बनेर आउँछ । बिखरित जीवन, जहाँ छोराछोरी दुई महिनामा भेट गर्न आउँछन् दुई बोतल रक्सी र उसिनेको चिकेन लिएर । बरू सरकारले पन्ध्र दिनमा एकपल्ट सन्चो बिसन्चो र सुख दुःख सोध्छ । (पृ. १८३)

वृद्धावस्थाको पीडादायी मर्मलाई राम्ररी छान्ने काम कथामा भएको पाइन्छ। राज्यले बरु सोधखोज गर्ने तर सन्तान बेखबर भई बस्ने पश्चिमी संस्कृतिको यथार्थ भलक माथिको कथांशमा पाइन्छ। पश्चिमी समाजमा वृद्धवृद्धाहरू कष्टपूर्ण बुद्धयौली जीवनको चित्रण कथामा गरिएको छ। नेपाली जीवनशैली र मान्यता राम्रो रहेको सम्भना गरिएको मानसिकता कथामा प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ। गृहदेशको संस्कृतिको स्मरण गर्नु डायस्पोराको धर्म पनि हो। नेपाली समाजमा पनि क्रमशः व्यक्ति स्वार्थ बढ्दै गएको र सामाजिक पारिवारिक अनुबन्धबाट मुक्ति चाहने सन्तानहरूको मनोविज्ञानलाई पनि कथामा सङ्केत गरिएको पाइन्छ। डायस्पोराले भोग्ने दुई संस्कृतिको सङ्क्रमणको सजीव चित्रण यस कथामा भएको पाइन्छ। मातृभूमिको भाषा, संस्कृति र मान्यतासँग इच्छित देशको संस्कृतिमा पाइने भिन्नताको अनुभूतिका साथमा डायस्पोराले अनुभूति गरेको दुई संस्कृतिका बिचको सङ्क्रमणशील अवस्था विश्लेष्य कथामा मुखरित भएको पाइन्छ।

पराईभूमिको सङ्घर्षपूर्ण जीवन

मानिस आफ्नो देशमा काम गर्ने सम्भावना नदेखेर वा अभ्र राम्रा सपनाहरू अगाडि राखेर विदेशी भूमिमा जान्छन्। आफ्नो देशको राजनीतिक तथा सामाजिक अधिकार डायस्पोरालाई प्राप्त हुँदैन। आफूले कल्पना गरेभन्दा फरक अवस्था भोग्नुपर्ने यथार्थलाई कथामा प्रकाश पारिएको छ। सानुमाया र उसको पति अच्छाहाड दुवैले सुरुमा भाँडा माइने, भुईँ पुछ्ने जस्ता तुच्छ स्तरका काम गरेको यथार्थलाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ। लामो सङ्घर्षसँगै सानुमायाले नर्सिङ उतीर्ण गरेपछि वृद्धाश्रममा जागिर मिलेको र उनीहरूको अवस्थामा केही सुधार आएको प्रसङ्ग कथामा उल्लेख गरिएको पाइन्छ। विदेशमा गएपछि सजिलै पैसा कमाउन सकिन्छ भन्ने मानसिकता नेपालीमा रहेको तर त्यहाँको यथार्थ अवस्था भने सोचेकोभन्दा फरक रहेको मर्म कथामा व्यक्त भएको पाइन्छ। नयाँ ठाउँ र परिवेशमा परिचय स्थापित गर्नका लागि गर्नुपर्ने सङ्घर्षका पृष्ठभूमिमा डायस्पोराले भोग्नुपर्ने नयाँ ठाउँको यथार्थ अवस्था र सङ्घर्षलाई सानुमायाले यसरी व्यक्त गरेकी छ :

राम्राराम्रा लुगा, घडी र मोबाइल देखेर नेपालमा बस्नेहरू सोच्छन्, विदेशमा एक कल्पवृक्ष छ, जो जे माग्थो त्यही पुऱ्याउँछ। यहाँ सुकिला रेस्टुरेन्टमा बसेर बर्गर, पिज्जा र बियर खाएका फोटा देख्नेहरूलाई नेपालमा खाने गरेको दालभात, ढिडो र रोटीसँग वैरभाव पैदा हुन थाल्छ। हामी यति पनि सोच्दैनौँ कि ती सुकिला रेस्टुरेन्टहरू यिनै आप्रवासीका पसिनाको मूल्यमा सुकिला भएका हुन्। (पृ. १८३)

माथिको कथांशमा डायस्पोराको यथार्थ मर्म व्यक्त भएको पाइन्छ। विदेशमा दिनरात पसिना बगाएर सङ्घर्ष गर्नुको पीडा नभोगेकन थाहा नपाइने विचार सानुमायाको छ। घन्टौँघन्टा काममा जोतिएर बिदाका दिनमा सुकिला लुगा लगाएको देखेर लोभिनेहरूप्रति सङ्केत गरिएको डायस्पोराको पीडा र मर्म भोगेकालाई मात्र थाहा हुने कुरा उल्लेख गरिएको छ। विदेशको समृद्धिका पछाडि आप्रवासीहरूको पसिना रहेको भित्री मर्म कथामा व्यक्त भएको छ। विदेशमा गई पसिना बगाउनुको नियति र नेपाली श्रमद्वारा सञ्चालित रेस्टुरेन्टको वास्तविकतालाई कथामा भल्काइएको छ। नेपालीहरू विदेशमा प्रायः तल्लो दर्जाका काम पाउने, त्यही काम पाउनका लागि यत्रतत्र भौतारिनुपर्ने नियतिलाई पनि प्रकाश पारिएको छ। विदेशमा सोचेजस्तो सुख छैन “यहाँ राम्रो र सजिलो काम पाउन कति पापड पेल्लुपर्छ भन्ने कुरा भोगेकालाई मात्र थाहा छ। यहाँ आएर जति पसिना नेपाली युवा बगाउँछ नि दाइ, त्यसको आधा मात्र नेपालमा बगाउने हो भने नेपाल स्वर्ग हुन्छ” (पृ. १८३)। डायस्पोराको वास्तविक मर्म यहाँ व्यक्त भएर आएको पाइन्छ। विदेशी भूमिमा गरेको दुःखसँग नेपालीहरूले गर्ने कामलाई तुलाना गरिएको छ। आफ्नो राष्ट्र छाडेर गएपछि पाइने हन्डरठक्कर अनि तल्लो दर्जाको काममा जोतिपर्दाको वास्तविकतालाई भोगेकी सानुमायाले नेपालमा यही किसिमले मिहिनेत गर्ने हो भने देश स्वर्ग बन्ने सम्भावनालाई व्यक्त गरेकी छ। विदेशमा रहेर भोगेको यथार्थबाट स्वदेशप्रतिको प्रेम जागृत भएको पाइन्छ। डायस्पोराको आफ्नै कथाव्यथा रहेको यथार्थलाई सानुमायाले प्रकाश पारेकी छ। हामी नेपालीहरू देशमा सिन्को भाँच्दैनौँ तर विदेशमा गएपछि जोतिएर काम गर्छौँ।

विदेशमा बगाउने पसिनाको आधा अंश मात्र नेपालमा बगाए पनि देश स्वर्ग बन्छ भन्ने कुराका साथमा देशप्रतिको आस्था प्रतिबिम्बित भएको पाइन्छ ।

विदेशी भूमिमा काम गर्दाको यथार्थ अवस्थाको प्रकटीकरण कथामा भएको छ । योग्यता र सिप नभएकाहरूले तल्लो स्तरको जागिर खानुपर्ने र हेयको जीवन बाँच्नुपर्ने विवशतालाई प्रस्ट पारिएको छ । सानुमायाको लोम्नेका बारेमा म पात्रले चासो राख्दा सानुमायाले उसको वास्तविकतालाई प्रकाश पारेकी छ । अच्छाहाडका बारेमा म पात्रले जिज्ञासा राख्दा सानुमायाले त्यहाँको तितो यथार्थलाई यसरी व्यक्त गरेकी छ :

बुढोलाई कहाँ फुर्सद छ र दाइ । बिचरो बुढो भित्र सामान मिलाइरहेका छन् । मेरो काम पसलमा बस्ने, बुढोका काम सामान मिलाउने, म्याद चेक गर्ने र लिस्ट मिलाउने । साँभ पसल बन्द गरेर म खाना बनाउन थाल्छु । बुढोले भोलिका लागि पसलमा सामान सजाएर राख्छन् । सजिलो छैन दाइ गरिखान । (पृ. १८४)

हातमा सिप र क्षमता नभएका व्यक्तिले तल्लो दर्जाको काम गर्न विवश हुनुपर्ने यथार्थको उद्घाटन यस कथांशमा भएको छ । विदेशमा कि त सिप सिकेर जानुपर्छ कि त योग्यता र भाषामा सक्षम हुनुपर्छ भन्ने कुराको सन्दर्भ पनि कथामा जोडिएको पाइन्छ । यन्त्रजस्तै काममा जोतनुपर्ने अवस्थाको प्रतिनिधि पात्रका रूपमा अच्छाहाडलाई प्रस्तुत गरिएको छ । लहैलहैमा लागेर कुनै सिप वा भाषा नसिकीकन जाँदा भोग्ने यथार्थलाई पनि सङ्केत गरिएको छ । डायस्पोराहरू घन्टाका हिसाबले काममा जोतिएर पनि अवस्थामा तात्त्विक सुधार नआएको कुरालाई सान्दिर्भिक रूपमा उठान गरिएको पाइन्छ । सानुमायाको लोम्ने अच्छाहाडका पृष्ठभूमिबाट नेपालीले भेल्लुपरेको समस्यालाई यसरी उल्लेख गरिएको छ :

‘अच्छाको अङ्ग्रेजी राम्रो थिएन । अङ्ग्रेजी राम्रो नहुनेले पाउने भनेको भाँडा माइने, फर्स पुछ्ने र यस्तै दोहोरो वार्ता गर्नु नपर्ने काम नै हो । अनि मैले सोचें, यसरी त अच्छाले जवनभरि भाँडा माइने भए । सातवर्ष दुःख गरेपछि हामीले काम छाडेर पसल सुरू गर्छौं । भाग्यले साथ दियो हाम्रो पसल चल्यो ।’ (पृ. १८५)

विदेशमा तुच्छ काम गर्नुपर्ने अवस्था अनि अनागरिकजस्तै जीवन व्यतीत गर्नुको पीडालाई मार्मिक रूपमा भल्काइएको पाइन्छ । अधिकार र परिचयबाट वञ्चितजस्तै भएर जीवन बिताउनुपर्ने डायस्पोराको नियतिलाई कथामा राम्ररी छान्ने काम गरेको पाइन्छ । प्रस्तुत कथामा विदेशमा बस्ने नेपालीहरूको यथार्थ अवस्थालाई प्रकाश पार्ने काम गरिएको छ । कथाकी मुख्य पात्र सानुमायाका पृष्ठभूमिबाट नेपाली डायस्पोराको कथाव्यथालाई दृष्टान्तसहित प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । विदेशप्रतिको तीव्र मोह अनि त्यहाँ गएपछि भोग्नुपरेको यथार्थ जीवनलाई कथामा राम्ररी चिरफार गरिएको छ । विदेशमा गएपछि मात्र स्वदेशको महत्त्व बुझी सम्मान जग्ने कुराको सङ्केत पनि कथामा पाइन्छ । गृहदेशबाट टाढिनुपर्दा डायस्पोरामा हुने एकलोपनको अनुभूति पनि कथामा व्यक्त भएको देखिन्छ । प्रस्तुत कथामा आतिथ्यदेश अस्ट्रलियाको पीडा र सङ्घर्षलाई राम्ररी छान्ने काम गरेको पाइन्छ ।

गन्तव्य देशको चलाखीपूर्ण नीति

पश्चिमी राष्ट्रहरू समृद्ध हुँदै जानुमा उनीहरूले अवलम्बन गरेको चलाखीपूर्ण नीतिलाई कथामा सङ्केत गरिएको छ । कथाकारले मूलतः पश्चिमी देशहरूले अखितयार गरेको नीति र व्यवस्थापकीय पक्षलाई सङ्केत गरेको पाइन्छ । विभिन्न नाममा मानिसलाई जिन्दगीभर चक्कर लगाइदिने ती देशहरूको चलाखीपूर्ण कदमलाई पनि कथामा उल्लेख गरिएको पाइन्छ । पश्चिमा मुलुकमा भएको विकास र समृद्धिका पछाडि उनीहरूको नीति र मानसिकता धेरै हदसम्म कारक रहेको मर्म कथामा व्यक्त भएको छ । सम्पन्न देशको नीति तथा चलाखीपूर्ण व्यवहारले पनि विपन्न देशका नागरिकहरू आकर्षित भएको पाइन्छ । नेपाल लगायतका विभिन्न मुलुकका मानिसहरूको गन्तव्य पश्चिमा मुलुकहरू रहेको यथार्थलाई सूक्ष्म रूपमा सङ्केत गरिएको छ । त्यहाँका सरकारको चलाखी र दूरदर्शी सोचलाई सन्दर्भअनुकूल भल्काइएको छ । पश्चिमी देशहरूमा गएको मानिस

नजानिंदो गरी कसरी फस्छ भन्ने कुरालाई कथाकी प्रमुख पात्र सानुमायाले यसरी व्यक्त गरेकी छ :

यताको सरकार बाठो छ दाइ, साह्रै नै चलाख । काम लिन बिछट्टु सिपालु । बोका ब्यापारीले घाँस देखाउँदै गन्तव्यमा पुऱ्याउँछ, तर खान दिँदैन नि ! हो त्यस्तै हो यहाँको सरकार । सुरुमा कलेजले पैसा लुट्छ, पछि होटेल, कारखाना, डिपार्टमेन्ट स्टोर र खेतबारीले पसिना लुट्छ । (पृ. १८३)

प्रस्तुत कथांशमा डायस्पोराको मार्मिक यथार्थ कथामा समेटिएको पाइन्छ । नेपालीहरू सुरुमा कामको चक्करमा भौतारिने अनि पिआर, गाडी र घर तथा आवासको चक्करमा फस्ने कुरालाई मार्मिक रूपमा उठान गरिएको छ । सान्दर्भिक बिम्बद्वारा डायस्पोराको अनुभूतिलाई व्यक्त गरिएको छ । यति गरेपछि यति गर्ने भन्ने सिलसिलामै जीवन बितेको पतै नहुने कुराको फलकले डायस्पोराको पीडा र मर्म बोकेको मान्न सकिन्छ । सानुमायाको भनाइमा डायस्पोराले भोगेको सजीव मर्म व्यक्त भएको पाइन्छ । जिन्दगीभरि उतै घुमाइदिने त्यहाँको सरकारी नीति र मनोविज्ञानलाई पनि राम्रो गरी चिरफार गर्ने काम कथामा गरिएको छ :

अनि बल्लबल्ल स्थायी भिसा पाएपछि तिस पैँतिस वर्षको ऋण दिएर बैंकले लुटिरहन्छ आजीवन । एक दुई वर्ष हो र ? जिन्दगानी भरिलाई मूर्ख बनाएर चरप्प अँट्याइरहेको थाहा पाउँदासम्म मानिस बुढो भइसकेको हुन्छ । हाम्रो नेपाल त बरा कनिका बाँडेर समृद्धि सपना देख्छ । (पृ. १८३)

मूलतः अस्ट्रेलियाको सरकारले आप्रवासीहरूलाई विभिन्न प्रलोभन देखाएर जिन्दगीभरि मूर्ख बनाएको पतै नपाईकन जीवन उतै बुढो हुने डायस्पोराको वास्तविक यथार्थ कथांशमा मुखरित भएको छ । कथाकारले नेपालको फितलो सरकारी नीति र दूरदर्शी सोच नभएको नेतृत्वलाई पनि कटाक्ष गरेको पाइन्छ । युवाहरू विदेश पठाएर त्यहाँबाट आएको रेमिट्यान्समा समृद्धिका कनिका छुर्नुको औचित्यलाई मार्मिक रूपमा समेटिएको पाइन्छ । पश्चिमाहरूको स्पष्ट सरकारी नीति र सशक्त कार्यान्वयनले गर्दा उनीहरू विकास र सभ्यतामा धेरै अगाडि बढेको कुरालाई कथामा प्रकाश पारिएको छ । पैसाको लोभमा सबै कुरा भुलरे काम गर्ने नेपाली डायस्पोराको नियति र प्रवृत्तिलाई यसरी उल्लेख गरिएको छ :

हामीले यहाँ आएपछि साह्रै दुःख पायौँ । कोठा भाडा तिनै पन्यो, कलेज फि तिनै पन्यो, आउँदा लागेको ऋण तिरन घर पैसा पठाउने पन्यो । सुरुमा निर्वाह चलाउन कमाउनु जरूरी थियो । पछि कमाउने धुन सवार भयो । हामी एकोहोरो कमाउनेतर्फ लाग्यौँ । म घर हुँदा आच्छाहाड काममा, उनी घर हुँदा म काममा । (पृ. १८४-८५)

देश छाडेर गएपछि पैसालाई सर्वस्व ठानेर काम गर्ने नेपालीहरूको प्रवृत्तिका साथमा डायस्पोराको मर्म व्यक्त गरिएको छ । सुखी जीवनको कल्पना र पैसाको चटारोमा मानिस मसिनजस्तै बनेर काममा जोतिने यथार्थलाई स्पष्ट रूपमा उल्लेख गरिएको छ । विदेशी भूमिमा डायस्पोराले गर्ने सङ्घर्षलाई कथामा सजीव रूपमा प्रकाश पारिएको छ । परिवारमा सदस्यहरू भेट हुने अवसर पनि नमिल्ने कुरालाई कथामा महत्त्वका साथ उठाइएको पाइन्छ । डलरले मानिसलाई कतिसम्म दौडाउँछ भन्ने कुराको साक्ष्यलाई कथामा प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । आफ्नो वास्तविकतालाई सानुमायाले यसरी व्यक्त गरेकी छ :

हाम्रो लागि के रात के दिन । कहिले बिहान हुन्छ, कहिले रात पर्छ केही थाहा नहुने । हामी म्यासेज पठाउँथ्यौँ ‘रिच होम, एट वर्क, हाउ आर यु’ यस्तै घरमा हुनेले खाना पकाउने, आफू खाएर जाने र अर्कोलाई राखिदिने । पन्ध्र दिनमा चार घन्टा सँगै बस्ने संयोग मिल्थ्यो । (पृ. १८५)

पति र पत्नी दिनरात काममा जोतिएर जीवन बाँच्नुपर्ने विदेशको यथार्थलाई प्रकाश पारिएको छ । नेपाली परिवारको सुमधुर सम्बन्ध कहाँ विदेशी भूमिमा पाइनु ? पन्ध्र दिनसम्म श्रीमान श्रीमतीको भेटसम्म नभई काममै जानुपर्ने यथार्थलाई हेर्दा नेपाली जीवनको सहजतालाई डायस्पोराले सम्झना गरेको अवस्था देखिन्छ । नेपालमा हुँदा विदेशमा त रूखमा पैसा टिप्न पाइन्छ भन्ने सोचेर हामफाल्नेहरूले भोग्ने दशालाई राम्ररी छान्ने काम गरिएको छ । विदेशको सङ्घर्षको कथालाई पात्रका माध्यमबाट ओकलन लगाउने काम गरिएको छ ।

गृहदेशको सम्भ्रना

विदेशी भूमिमा जीवन बिताउँदै गर्दा आफ्नो घरदेशको माया लाग्नु डायस्पोराको प्रवृत्ति नै हो । आफ्नो बाल्यकाल, साथीसँगाती अनि भूगोलप्रतिको प्रेम डायस्पोराका संस्कारमा भिजेको हुन्छ । वास्तवमा डायस्पोरा द्विविधापूर्ण जीवन व्यतीत गर्न बाध्य हुन्छन् । उनीहरू न त गृह देशलाई भुल्न सक्छन् न त परदेशमा सजिलै रमाउँछन् । यसैले पनि आफ्ना नातागोता, इष्टमित्र तथा देशलाई सम्भ्ररहन्छन् । ‘सिडनीकी सानुमाया’ कथामा डायस्पोराको भौतिक अवस्था र नेपालप्रतिको स्मरण तथा प्रेमका भावनाहरू मुखरित भएर आएको पाइन्छ । गृहदेशको मायालाई आँतमा लिएर विदेशको भूमिमा सङ्घर्ष गर्ने नेपालीहरूको वास्तविकतालाई कथामा प्रकाश पारिएको छ । विदेशमा पैसाकै लागि अहोरात्र जोतिनुपर्ने तर देशमा भएको सम्पत्तिमाथि अर्कैले रजाई गर्ने प्रवृत्तिका कारण पनि डायस्पोराहरू पीडित रहेको कुरालाई प्रकाश पारिएको छ । कथाकी प्रमुख पात्र सानुमायाले पटकपटक देशप्रतिको प्रेम देखाएकी छ । म पात्रद्वारा सानुमायाभित्र रहेको देशप्रतिको मायालाई प्रकट गराउने काम भएको पाइन्छ ।

काठमाडौँमा बस्ने मानिसलाई जन्म ठाउँ सोध्नै पर्ने । जागिरेलाई जागिर खाएको अर्वाध सोध्नै पर्ने । सामान किन्न गएको म । सानुमायालाई देख्दा मनमा लागेको थियो जापानी सिडनीकी साहुनी भनेर । किन्तु पूर्वीय पारामा नेपाली बोलेको सुनेर स्वभावअनुसारको शब्द प्याच्च फुटिहाल्यो ‘धरानतिरकी बैनी हो ?’ उनी मुसुकक हाँसदै मतिर मुखावित भइन् । (पृ. १७७) ।

सानुमायाको शारीरिक ढाँचा अनि लवाइखवाइको प्रकृति पनि कथामा व्यक्त गरिएको छ । अनुहारमा मंगोलियनपन भर्लिकएकाले जापानी हुनसक्ने आशङ्का मपात्रमा रहेको पाइन्छ । उसको अतीत जीवनको सन्दर्भलाई पनि कथामा जोडिएको छ । बाबाको फौजी जीवन अनि आमाको वेदनालाई पनि सन्दर्भअनुकूल प्रकाश पारिएको छ । डायस्पोरामा प्रकट हुने नोस्टाल्जिक भाव पनि कथामा व्यक्त भएको देख्न सकिन्छ । सानुमायाको अतीत सन्दर्भलाई म पात्रले यसरी उल्लेख गरेको पाइन्छ :

सानुमाया अस्ट्रेलिया आएको बिस वर्ष भयो । अङ्ग्रेजी फौजका लाहुरेकी छोरी उनी बडो लाड प्यार पाएर हुर्किन् । फकल्यान्डको युद्धमा परेका बाबु भाग्यले बाँचेका थिए । दिनहुँ आमा रोएको देखेर सानुमाया पनि आमासँगै रुन्थिन् । बाबा लडाइँमा गएको बुभेकी उनले आमाको बलिन्द्र रोदनको कारण बुभिनन् । (पृ. १७८)

सानुमाया बालक अवस्थामै रहेकाले बाबा र आमा टाढिएर बस्नुपर्दा आमाभित्रको वास्तविक वेदनालाई बुझ्न नसकेको मर्म व्यक्त भएको छ । नेपाली जीवनको लाहुरे संस्कृति अनि त्यसले पारेको पारिवारिक सामाजिक प्रभावलाई कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । आमाको एक्लोपनको पीडा र रोदनलाई अबोध अवस्थाकी सानुमायाले बुझ्न नसकेको यथार्थलाई सङ्केत गरिएको पाइन्छ । सिडनीमा जीवन बिताइरहेकी सानुमायाले बाल्यकालका घटनाप्रति सम्भ्रना गर्नुलाई गृहदेशप्रतिको सम्भ्रनाका रूपमा लिन सकिन्छ । यो डायस्पोरामा सुषुप्त रहने प्रवृत्ति नै हो । सानुमायाले काठमाडौँमा पनि घर बनाएकी छ । त्यसले पनि नेपालप्रतिको सम्भ्रनालाई जगाइराखेको पाइन्छ । आफू विदेशमा रहँदा घर कसैका जिम्मा लगाउनुपर्ने अवस्था र सङ्क्रमणमा बाँच्नुपरेको डायस्पोराको मर्मलाई कथामा यसरी प्रकाश पारिएको छ :

सानुमायाले काठमाडौँमा पनि घर किनेकी छन् । चार करोड हालेर किनेको घर छ महाराजगन्जातिर । दिदीको छोराको नाममा छ घर । माथिल्लो तलामा भतिजाहरू बस्छन्, तल्लो तलाको भाडा उठाएर खान्छन् । बेलाबेलामा गुन्द्रुक, मस्यौरा र अचारको सिसी पठाउँछ भतिजाले । फोनमा भन्ने गर्छ यता नआऊ है सानिमा ! यता बस्न लायक छैन ।’ उसलाई सानिमा आएर सम्पत्ति खोस्ती भन्ने डर छ । बरू भन्ने गर्छ ‘तिम्रो नाति बल्ल सात वर्षको भयो । तर अहिलेदेखि नै ‘म त अस्ट्रेलियाको आमाकाहाँ गएर पढ्ने हो’ भन्न थालिसक्यो । (पृ. १८४) ।

विदेशमा दुःख गरेर कमाएको सम्पत्तिमाथि अर्कैले मस्ती लिएको अवस्थालाई हेर्दा डायस्पोरा दोहोरो मारमा परेको

देखिन्छ । सानुमायाका माध्यमबाट आम डायस्पोराको यथार्थलाई कथामा उल्लेख गरिएको छ । सानुमायाको भतिजोमा निहित स्वार्थको मनोविज्ञानलाई पनि राम्ररी विश्लेषण गरिएको छ । सानुमायालाई प्रतिनिधि पात्र बनाएर डायस्पोराले भोगेका मर्म र वेदनालाई सजीव रूपमा चित्रण गर्ने काम कथामा गरिएको पाइन्छ । मानिस जति टाढा गए पनि आफ्नो देशको प्रभाव र संस्कारलाई सँगै लिएर जान्छ भन्ने कुरा सानुमायाका कथनमा व्यक्त भएको पाइन्छ । कथाकारले नेपाली तथा पश्चिमी जीवनशैलीको तुलनाका साथै नेपाली डायस्पोराको वास्तविक मर्मलाई यस कथामा महत्त्वका साथ प्रकाश पारेको पाइन्छ ।

निष्कर्ष

‘सिडनीकी सानुमाया’ बाबा मेरा पीआर आयो कथासङ्ग्रहभित्रको एउटा कथा हो । यो कथा लेखक अस्ट्रेलियामै बस्दा लेखिएको सङ्केत पाइन्छ । अस्ट्रेलिया बसाइका क्रममा त्यहाँ देखेभोगेका यथार्थ कुरालाई विषयवस्तु बनाई कथामा समेटेको देखिन्छ । समसामयिक सामाजिक यथार्थ घटनाहरूलाई कथात्मक शैलीमा प्रस्तुत गर्ने यिनको लेखनमा समस्यामूलक यथार्थको प्रस्तुति पाइन्छ । यस्तै यिनका केही कथामा डायस्पोराको सजीव प्रस्तुति पाइन्छ । ‘सिडनीकी सानुमाया’ कथामा नेपालीहरूले विदेशमा भोग्नुपर्ने सङ्घर्ष र यथार्थलाई कलात्मक रूपमा प्रस्तुत गरिएको कथा हो । आफ्नो देश छाडेर विदेशमा गएका नेपालीहरूले त्यहाँ गरेको सङ्घर्षको कथालाई अभिव्यक्त गर्ने काम भएको पाइन्छ । सानुमाया र उसको लोभले भोगेको जीवनका पृष्ठभूमिबाट आम नेपाली डायस्पोराको भावना र समस्यालाई कथामा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । नेपाली संस्कृति र पश्चिमा संस्कृतिको तुलनात्मक प्रस्तुतिको साथमा डायस्पोराको भोगाइ प्रस्तुत छ । वर्तमान समयमा आप्रवासनमा गएका नेपालीको अवस्थाको प्रस्तुति कथामा पाइन्छ । प्रस्तुत कथा डायस्पोराको कोणबाट सबल रहेको पाइन्छ ।

‘सिडनीकी सानुमाया’ कथाले अहिलेका युवाहरूको मानसिकतालाई प्रतिबिम्बित गरेको पाइन्छ । कथामा सानुमायालाई प्रमुख पात्रका रूपमा उपस्थित गराई यथार्थको सजीव चित्रण पाइन्छ । यसैगरी म पात्र विषय र समस्यालाई उठान गर्ने सूत्रधारका रूपमा आएको पाइन्छ । नेपालमा हुँदा विदेशमा त रूखमा पैसा टिप्न पाइन्छ भन्ने कल्पना गर्ने तर त्यहाँ पुगेपछि भेल्लुपर्ने यथार्थ सङ्घर्षलाई प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । नेपाली डायस्पोराले दुई संस्कृतिका बिचको सङ्क्रमण भेल्लुपर्ने अवस्थालाई कथामा दृष्टान्तसहितको प्रस्तुति पाइन्छ । यसक्रममा नेपालको पारिवारिक सामाजिक मान्यता र पश्चिमाहरूको मान्यताका बिचमा स्पष्ट तुलना पाइन्छ । नेपाली वृद्धवृद्धाको अवस्था, मानसिकता र पश्चिमा वृद्धवृद्धाहरूको एकल र निराशापूर्ण जीवनको अवस्थालाई तुलना गरी त्यहाँको वास्तविकतालाई कथामा व्यक्त गरिएको पाइन्छ । भाषा र सिपसम्बन्धी कुनै ज्ञान नहुँदा विदेशमा तुच्छ काम गर्न विवश नेपाली डायस्पोराको अवस्थागत चित्रण पनि कथामा सजीव रूपमा गरिएको पाइन्छ । परदेशमा हुँदा घरदेश र बाल्यकालको स्मृतिमा डुब्ने डायस्पोराको प्रवृत्तिलाई पनि कथामा समेटिएको पाइन्छ । विदेशमा बगाएका पसिनाको आधा अंश मात्र नेपालमा बगाउने हो भन्ने देश स्वर्ग भन्ने तर्क सानुमायाको छ । यसबाट विदेशमा भए पनि नेपालीहरू देशकै चिन्ता लिन्छन् भन्ने कुरा पुष्टि हुन्छ । विदेशी भूमिमा घन्टाको गन्तीमा काममा दौडिनुपर्दा श्रीमान् र श्रीमतीको समेत भेट नहुने अवस्थाको भलक पनि प्रस्तुत छ । स्वदेशको संस्कृति तथा बाल्यकालका स्मृतिबिम्बका माध्यमबाट डायस्पोराको अनुभूतिलाई सजीव रूपमा उतारिएको पाइन्छ । आप्रवासीहरूलाई जिन्दगीभर बल्भाउने पश्चिमाहरूको सरकारी नीति र चलाखीपनलाई सानुमायाले उल्लेख गरेकी छ । देशमा भएको सम्पत्ति अर्काले खाला कि भन्ने द्विविधापूर्ण मानसिकतामा बाँच्नुपरेको यथार्थलाई पनि कथामा प्रकाश पारिएको पाइन्छ । यी विविध प्रसङ्गहरूलाई साक्ष्यका रूपमा राखेर हेर्दा डायस्पोराको समस्यालाई प्रकाश पार्न कथा सफल छ । विश्लेष्य कथाको केन्द्रमा डायस्पोरा रहेको कुरा प्रस्ट हुन्छ ।

प्रस्तुत लेखमा सिडनीकी सानुमाया कथाका माध्यमबाट डायस्पोराको अध्ययन जोडिन आएको छ । कथाकी प्रमुख पात्र सानुमायाले डायस्पोराको वास्तविक अनुभूतिलाई व्यक्त गरेको पाइन्छ । मानिसले पराईभूमिमा गर्ने सङ्घर्ष आफ्नै देशमा

गरेमा राष्ट्रको उन्नति हुनुका साथै व्यक्तिको परिचय पनि स्थापित हुन्छ भन्ने कुरालाई महत्त्व दिएको पाइन्छ। नेपालीहरू विदेशी भूमिमा घन्टाको हिसाबमा जोतिई काम गर्ने र घरमा फर्किन चाहेर पनि नसक्ने अवस्थाका माध्यमबाट डायस्पोराको वास्तविकतालाई प्रकाशमा ल्याउन कथा सफल रहेको पाइन्छ। विदेशमा रहेका आप्रवासी नेपालीको यथार्थलाई डायस्पोराका पृष्ठभूमिमा मूल्याङ्कन गर्नु नै यसको प्राप्ति हो। दुई भिन्न संस्कृतिको तुलनाका साथमा डायस्पोराले भोग्नुपर्ने सांस्कृतिक सङ्क्रमणलाई महत्त्व दिइएको पाइन्छ। डायस्पोराका दृष्टिले उक्त कथा सशक्त रहेको निष्कर्ष निस्कन्छ।

सन्दर्भग्रन्थसूची

- उप्रेती, सञ्जीव (२०६८). *सिद्धान्तका कुरा*. अक्षर क्रियसन्स नेपाल।
- कक्षपती, सावित्री (२०७८). *उत्तरवर्ती चरणका नेपाली कथामा संस्कृति*. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- खनाल, भागवत (२०८०). *बाबा मेरो पीआर आयो*. विनिता खनाल।
- गौतम, कृष्ण (२०६४). *उत्तरआधुनिक जिज्ञासा*. भृकुटी पब्लिकेसन।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६६). *नेपाली साहित्यमा उत्तरआधुनिक समालोचना*. ओरिएन्टल पब्लिकेसन।
- गौतम, लक्ष्मणप्रसाद (२०६७) “उत्तरआधुनिक समालोचनामा कृति विश्लेषणका पद्धति र प्रारूप”. *भृकुटी* (उत्तरआधुनिक विशेषङ्क, पूर्णाङ्क १०, माघ-फागुन-चैत, २०६७). पृ ३८४- ३९८।
- नायर, प्रमोद के. (सन् २००८). *पोस्ट कोलोनियल लिटरेचर एन इन्ट्रडक्सन*. लड्मेन : प्रियर्सन।
- पौडेल, गोपीन्द्र र सुवेदी, धनप्रसाद सम्पा. (२०७७). *प्रज्ञा समकालीन नेपाली समालोचना*. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- पौड्याल, एकनारायण (२०७०). *समालोचनाको स्वरूप र पद्धति*. विमर्श नेपाल।
- भट्टराई, गोविन्दराज (२०७२). *डायस्पोरा : सिद्धान्त र समालोचना*. नेपाल प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।
- लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद (२०७९). *डायस्पोराको सैद्धान्तिक स्वरूप*. पैरवी प्रकाशन।
- सुवेदी, राजेन्द्र (२०६८). *नेपाली समालोचना : परम्परा र प्रवृत्ति*. पाठ्यासामग्री प्रकाशन।
- सुवेदी, राजेन्द्र र गौतम, लक्ष्मणप्रसाद सम्पा. (२०७९). *रत्न बृहत् नेपाली समालोचना* (सैद्धान्तिक खण्ड). रत्न पुस्तक भण्डार।